

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2025, 12 (1), 335-356

ZİYARET MEKÂNLARI Ve İLGİLİ İNANIŞ Ve UYGULAMALAR (KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ)
Visiting Places And Related Beiefs And Practices (Kyrgyzstan Example)

İsmet EŞMELİ

Doç, Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, ismet_esmeli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4551-0309.

Nazayım Zulpukaar KYZY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, belekovanazayim@gmail.com, ORCID: 0009-0009-0305-9693.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	14.03.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	30.05.2025
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	1
Sayfa/ Pages:	335-356

Atıf / Cite as: Eşmeli, İsmet – Kzyz, Nazayım Zulpukaar. “Ziyaret Mekânları Ve İlgili İnanış Ve Uygulamalar (Kırgızistan Örneği)” (Visiting Places And Related Beiefs And Practices Kyrgyzstan Example) *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/1 (2025), 335-356. Doi: 10.17859/pauifd.1657650.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD) 335- 356
ZİYARET MEKÂNLARI VE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR
(KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ)*

İsmet EŞMELİ**

Nazayım Zulpukaar KYZY***

Öz

Her toplum farklı özelliklere sahip yapılardır. Ancak toplumların gelişmişlik düzeyi arttıkça, toplumsal farklılaşma, iş bölümü ve uzmanlaşma oranları da artar. Bu durumda, dinî yaşam ve kültür ise daha karmaşık yapılar ve biçimlere bürünür. Bu süreç, dinî inançların ayrışması, karmaşıklaşması ve kurumsallaşmasını beraberinde getirir. Bu tür karmaşık dinî, sosyo-kültürel yapılarda, belli otoriteler etrafında kurumlaşmış "resmî din" ile "halk dini ve dindarlığı" arasında net bir ayrım yapmak mümkündür. Bu yaklaşım perspektifinde, örneğin Kırgız tarihi ve kültürü içinde, erken dönemlerden itibaren "imparatorluk dini" ile "halk dini" arasında belirgin bir ayrım yapılabildiği gibi, Kırgızların tarihinin belirli bir döneminden itibaren evrensel büyük dinlerle temas kurmuş olmaları, bu ayrışma sürecini hızlandırmış ve güçlendirmiştir. Kırgızların büyük bir kısmının İslam dinine geçişi, bu süreci derinleştirerek kökleştirmiştir. Günümüzde ise Kırgız Türk topluluklarının dinî yaşamları, bu tür bir ayrışmayı pek çok boyut ve formda devam ettirmektedir. Bu bağlamda, kutsalın tezahür ettiği her türlü "hierofani-kutsalın tezahürü" veya "kratofani -gücün veya kudretin tezahürü", örneğin türbe, yata, mezar, kutsal ağaç, taş, mağara ve su kaynakları gibi unsurlar, adaklar, dilekler ve çeşitli amaçlarla yapılan ziyaretler gibi olgular, halk dini ve dindarlığının önemli unsurlarıdır. Bu dinî öğeler, egemen dinî kültüre oranla bir "alt-kültür" ve hatta bazen "karşıt-kültür", normatif dine karşı ise bir tür "paralel din" olarak işlev görmektedir. Bu fenomenler, özellikle Kırgız Türkleri dahil olmak üzere Türk dünyasında halk dindarlığının önemli kutsal merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, ziyaret mekânları ve bu mekânlarla ilişkili gelişen dinî uygulamalar, dinler tarihinin deskriptif yöntemiyle ele alınacak ve incelenecektir. Bu çalışmayı diğer benzer çalışmalardan ayıran temel nokta, özellikle ziyaretler ve ziyaret mekânları üzerine yoğunlaşmasıdır. Bu bağlamda, ziyaret mekânlarının kültürel ve dinî işlevleri, toplumsal hafıza ve inanç sistemleriyle ilişkisi detaylı bir şekilde incelenerek bu olgunun Türk toplumlarının özellikle Kırgızların dinî ve kültürel yapısındaki yeri ve önemi açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Kutsal ve Mekân Ziyaret Mekânları, Halk İnanışları, Kırgızistan.

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum olmadığını beyan etmiştir.

** Doç, Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, ismet_esmeli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4551-0309.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, belekovanazaiym@gmail.com, ORCID: 0009-0009-0305-9693.

Visiting Places And Related Beliefs And Practices (Kyrgyzstan Example)

Abstract

Every society has different characteristics. However, as the level of development of societies increases, the rates of social differentiation, division of labor and specialization also increase. In this case, religious life and culture take on more complex structures and forms. This process brings about the differentiation, complexity and institutionalization of religious beliefs. In such complex religious and socio-cultural structures, it is possible to clearly distinguish between "official religion," which is institutionalized around certain authorities, and "folk religion and piety." In this perspective, for instance, in Kyrgyz history and culture, a distinct separation can be made between "imperial religion" and "folk religion" from early periods. Furthermore, the contact of the Kyrgyz with universal major religions at a certain point in their history accelerated and strengthened this process of differentiation. The conversion of a large portion of the Kyrgyz to Islam deepened and consolidated this process. Today, the religious lives of Kyrgyz Turkic communities continue to manifest this kind of differentiation in various dimensions and forms. In this context, all types of "hierophanies" or "kratophanies," such as shrines, holy graves, sacred trees, stones, caves, and water sources, as well as offerings, wishes, and visits made for various purposes, are significant elements of folk religion and piety. These religious phenomena function as an "sub-culture," and at times even as an "oppositional culture" compared to the dominant religious *kültürel*, and as a kind of "parallel religion" in relation to normative religion. These phenomena emerge as important sacred centers of folk piety, particularly within the Turkic world, including the Kyrgyz Turks. In this study, sacred sites and the religious practices associated with them will be analyzed and examined using the descriptive method of the history of religions. The main point that distinguishes this study from other similar studies is that it focuses especially on visits and visiting places. In this context, the cultural and religious functions of visiting places, their relationship with social memory and belief systems will be examined in detail and the place and importance of this phenomenon in the religious and cultural structure of Turkish societies, especially the Kyrgyz will be explained.

Keywords: History of Religions, Sacred and Sacred Visiting Places, Folk Beliefs, Kyrgyzstan.

Structured Abstract

As a result, the phenomenon of visiting stands out in Kyrgyzstan as not only an expression of religious beliefs but also an important phenomenon shaping the cultural and social structure. Within the framework of Islamic teachings blended with traditional religious beliefs, the Kyrgyz people consider places that meet the spiritual, psychological and social needs of the people sacred and seek spiritual peace there. Visiting places allow individuals to strengthen their social ties, reinforce their cultural identities and relive their historical experiences. The function of visiting places in Kyrgyzstan is not only spiritual but also assumes a social unifying role. Local people use these places for health quests as well as for social solidarity, hope and psychological relief. These places, under the influence of Shamanist beliefs combined with Islam, leave deep traces in the collective consciousness of the people and enable individuals to

satisfy their spiritual quests. The Kyrgyz people have created a cultural synthesis by combining their traditional beliefs with the teachings of Islam, and thanks to this synthesis, they have managed to keep both ancient beliefs and modern life in balance. In this process, the harmonization of religious and cultural elements with the ever-changing social structure has also strengthened the social functions of places of pilgrimage. Interest in places of pilgrimage may vary according to demographic factors such as socio-economic level, gender and age. In Kyrgyzstan, especially middle-aged women and individuals with lower socio-economic status visit these places for spiritual and health purposes. This tendency shows that the relationships women establish with religious and cultural values are closely linked to their social roles. However, these places do not only appeal to a certain social class, but also attract visitors from different segments of society with urbanization and social change. The increasing popularity of places of pilgrimage in Kyrgyzstan has enabled cultural heritage and spiritual values to reach a wider audience in the social context. Interest in places of pilgrimage has increased even more with the development of domestic tourism, the influence of mass media and the impact of modernization. This has led to sacred places not only having religious meanings but also coming to the forefront as critical areas that ensure social solidarity, the formation of cultural identity and the reinforcement of collective consciousness. As a result, places of pilgrimage in Kyrgyzstan are an important part of the religious, cultural and social life of the people and have been shaped in parallel with the socio-economic, cultural and religious dynamics that have developed over time. These places are not only places for individual healing and spiritual peace, but also important centers where social relations are strengthened, cultural heritage is transmitted and social solidarity is strengthened. In this sense, the phenomenon of pilgrimage is an important reflection of the cultural identity and social structure of the Kyrgyz society.

GİRİŞ

Geleneksel Kırgız inançlarında, “tabiat kültleri” (Caratılışka bolgon işenüü) önemli bir yer tutmakta olup, Kırgızların tabiatla olan ilişkisinin temelinde bu kültlerin derin izleri bulunmaktadır. Kadim dönemlerden itibaren Kırgızlar, doğada var olan her bir unsurun, bugün ruh olarak tanımlanabilecek gizli güçlerle dolu olduğuna inanmışlardır. Bu inanç, sadece bir doğa olayına ya da fiziksel varlıklara duyulan saygıdan ibaret olmayıp, aynı zamanda bu unsurların her birinin ruhsal bir yönü olduğuna ve bu ruhların insanlarla etkileşimde bulunabileceğine dair bir anlayışı da barındırmaktadır. Tabiattaki dağ, ağaç, su, kaya gibi varlıkların birer ruhu olduğuna inanılması, Kırgızların doğaya bakış açısını şekillendiren temel öğelerden biri olmuştur. Bu bağlamda, doğa unsurlarına yönelik yaklaşımlar, sadece birer fiziksel varlık olarak değil, aynı zamanda onlara ait olan gizli güçlere saygı, korku, minnet ve şükran duygularını ifade eden bir tavırla şekillenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde bu inançlar, halk arasında devam etmiş ve zamanla çeşitli toplumsal ve kültürel unsurlar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Bu makalede, Kırgızların “tabiat kültleri” (Caratılışka bolgon işenüü) ve Orhun Yazıtları’nda yer alan “Yer-Sub” ya da “Yer-Su” inançlarını, geleneksel Kırgız halk inançları çerçevesinde ele alarak bu inanışların kültürel ve toplumsal etkilerini incelemeye çalışacağız.

1. Ziyaret ve Ziyaret Mekânları

Ziyaret kelimesi, Arapçadan Türkçe'ye geçmiş olan ve “birini veya bir yeri görmeye gitmek” anlamına gelen bir sözcüktür. Arapçadaki “zevr” kökünden türemiştir ve bu kökten gelen “zair” kelimesi, ziyaret eden kişi anlamında yaygın olarak kullanılır. Ayrıca aynı kökten türetilen “zuvar” ve “mezar” kelimeleri de vardır. “Mezar” kelimesi ise Türkçe'ye kabir anlamıyla geçmiştir. Bu bağlamda, ziyaret kelimesi sadece bir mekâna gitmek değil, aynı zamanda bir tür saygı gösterme, dua etme ve bir manevi bağ kurma amacı güden bir eylemi ifade etmektedir. Bu anlamı, dini, kültürel ve toplumsal bağlamlarda çok daha derin bir boyut kazanır, çünkü ziyaret edilen yerler genellikle kutsal kabul edilen mekânlar, türbeler, mezarlar veya yatırlar gibi manevi değeri yüksek olan alanlardır.¹

Kırgızlar'da dinî hayatın önemli bir boyutunu oluşturan ziyaret fenomeni hem bireysel hem de toplumsal hayatta fonksiyonel bir biçimde bütünleşmiş, halkın manevi dünyasında derin izler bırakmıştır. Ziyaret edilen yerler, sadece ibadet ve dua etmek için gidilen mekanlar değil, aynı zamanda toplumun manevi ihtiyaçlarını karşıladığı, bireylerin psikolojik ve sosyal açıdan rahatlama, huzur bulma amaçlı kullandığı yerlerdir. Bu yönleriyle ziyaret, dini inançların ötesinde bir kültürel ve toplumsal bağlamda da işlevsellik kazanmaktadır. Bu fenomen, sıklıkla dine ait inançlar çerçevesinde ele alınmakla birlikte, yalnızca “kitabi din” ile olan ilişkisi değil, aynı zamanda dini, kültürel, sosyal ve psikolojik yönlerinin de derinlemesine incelenmesi, sağlıklı bir din anlayışı geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Günümüzde, ziyaret kavramı ile sıkça karşılaşılan bir diğer terim ise “inanç turizmi”dir. İnanç turizmi, farklı dinlerin ve inançların merkezi olan ziyaret yerlerinin, sadece dini bireyler için değil, aynı zamanda turistik bir anlamda da ziyaret edilmesini ifade eder.² Bu konu, kendi başına derinlemesine bir araştırma gerektiren bir alan olsa da dinlerde ziyaret yerlerinin önemi ve bu yerlerin dindar kişiler için taşıdığı anlamı ortaya koyma açısından büyük bir öneme sahiptir. Ziyaret yerleri hem kişisel inançların yaşandığı hem de toplumsal bağların güçlendiği mekanlar olarak, sadece birer ibadet alanı olmanın ötesinde, kültürel kimliğin pekiştirilmesine ve toplumsal dayanışmanın artırılmasına da katkı sağlar. Bu nedenle, ziyaret fenomeninin dinî, kültürel, sosyal ve psikolojik boyutlarının ele alınması, bu alandaki anlayışın derinleşmesine yardımcı olacaktır.

Kutsal, varlığın ve dünyanın özel bir boyutu olarak tezahür etmekte olup, genellikle insanın içsel dünyasında derin bir çekim ve etkileyici bir güç oluşturur. Bu özellik, kutsal olanın insan üzerinde karşı konulmaz bir cazibe yaratmasını sağlar ve adeta bir mıknatıs gibi insana yönelir.³ Kırgızlar'da ve genel olarak Türk kültüründe

¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Kutsal Mekan ve Ziyaret Fenomeni”, *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2000), 72.

² Mehmet Alparslan Küçük, *İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dinî Mekânlar* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 10-37.

³ Münir Yıldırım, *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları* (Adana: Karahan Kitabevi, ts.), 102-109.

ziyaret fenomeninin morfolojik yapısı, ontolojik düzeyde belirli varlıklar ve yapılarla özdeşleşir. Bu yapılar, mezar, ağaç, taş, su, mevki ve mağara gibi unsurlar üzerinde kendini gösterir. Söz konusu varlıklar, yalnızca bireysel bir ibadet ve dua alanı olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bağların güçlendiği, kültürel değerlerin somutlaştığı ve mistik inançların şekillendiği yerlerdir. Kutsalın bu şekilde somutlaşması, insanın manevi arayışını derinleştirirken, aynı zamanda bu mekanlarla kurulan ilişki, bireyin dini inançları ve kültürel kimliğiyle etkileşim halindedir. Bu unsurlar, halk inanışları çerçevesinde kutsallığın maddi dünyadaki somut temsilcileri olarak işlev görmekte, insanın manevi yolculuğunda birer mihrap haline gelmektedir.

Ziyaretler, insanların farklı ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Kültürel, dini, turistik ve sosyal bağlamda yapılan ziyaretler, insanların dünya görüşlerini genişletmelerine, yeni deneyimler yaşamalarına ve farklı kültürleri anlamalarına yardımcı olur. Söz konusu ziyaret türleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Kültürel Ziyaretler: İnsanların tarihi ve kültürel mirası deneyimlemek için yaptıkları ziyaretleri kapsar. Bu tür ziyaretler genellikle müzeler, tarihi siteler, sanat galerileri ve mimari yapıları içerir. Turistler, bir ülkenin veya şehrin kültürel zenginliğini keşfetmek amacıyla bu tür ziyaretler gerçekleştirirler.⁴

Dini Ziyaretler: Dini ziyaretler, birçok insan için önemli bir manevi deneyimi temsil eder. İnançlarını güçlendirmek, ibadet etmek, dua etmek veya bir tür ibadet ritüelini gerçekleştirmek için tapınaklar, kiliseler, camiler, sinagoglar ve diğer dini mekânlar ziyaret edilir. Dini ziyaretler, bir dinin inançlarına ve uygulamalarına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir.⁵

Turistik Ziyaretler: Turistik ziyaretler, insanların farklı ülkeleri veya şehirleri keşfetmek, yerel kültürü deneyimlemek ve doğal güzellikleri görmek için yaptıkları ziyaretlerdir. Tatil amaçlı veya bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilen turistik ziyaretler, turizm endüstrisinin önemli bir parçasını oluşturur.

Sosyal Ziyaretler: Sosyal ziyaretler, aile, arkadaşlar veya akrabaları ziyaret etmek amacıyla yapılan ziyaretlerdir. Bu tür ziyaretler, sosyal bağların güçlendirilmesi, özel günlerde bir araya gelme ve sevdikleriyle zaman geçirme amacını taşır. Ayrıca iş ziyaretleri veya resmi davetler de sosyal ziyaret kapsamında değerlendirilebilir. Kırgız kültüründe ziyaretin mezar, ağaç, taş, bölge, akarsu ve birikintileri, mağara gibi bazı yapılar üzerine gerçekleştiği görülür.⁶

1. 1. Mezarlar

Ziyaret fenomeninin önemli bir boyutunu oluşturan ziyaret yerlerinin büyük bir kısmı, mezarlardan oluşmaktadır. Bu mezarlar, genellikle *evliya (Olya)*, *eren*, *tekke*,

⁴ Amantur Akmatiev, Kırgızdın Köönörbos Döölöttörü (Bişkek: Şam Basması, 2000), 96.

⁵ Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi* (Bişkek: Kırgızdar, 1993), 6.

⁶ Amiran Kurtkan Bilgiseven, Genel Sosyoloji (İstanbul: Divan Yayınları, 1982), 93.

türbe, yatır (Catır), dede mezarı (Ata mezarı) ya da daha kısa bir ifade ile “dede” olarak anılmaktadır.⁷ Mezarlık kelimesi, Türkçe’de ölümlerin defnedildiği yerleri ifade eder. Bunlara "mezarlık" ya da "kabristan" da denir. Bu yerler genellikle sessiz, huzurlu ve manevi bir atmosfere sahiptir.⁸ Kırgız coğrafyasındaki türbe ve yatırların kutsanması, Kırgızların atalarına duyduğu derin saygının bir ifadesi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, mezar ve mezarlıklarla ilgili inançlar da Kırgız toplumunun kültürel yapısına ve dini anlayışlarına sıkı bir şekilde bağlıdır. Kırgızlar, atalarının ölümünden sonra mezarlarına büyük bir özen göstermiş, bu mezarları süslemiş, temizlemiş ve onların düşmanlar tarafından tahrip edilmesini savaş nedeni saymışlardır. Mezarlıklar, Kırgızlar için kutsal mekânlar arasında yer almakta olup, ölümlerin ruhlarının huzura ermesi için özel bir anlam taşımaktadır. Bu gelenek, Türk dünyasının genel mezarlık kültürü çerçevesinde, her boyun kendi mezarlığının bulunması ve akrabaların genellikle yan yana defnedilmesi şeklinde de kendini göstermektedir.⁹

Kırgızların mezarlarına gösterdiği bu özen, sadece ölümlerine duydukları saygıdan kaynaklanmaz. Aynı zamanda dini bir sorumluluk ve kültürel bir gerekliliktir. Kırgızlar, dua ederken genellikle "Allah ev-bark nasip etsin"¹⁰(Allah üy-cai nasip kılsın) diyerek, kendileri için yaşamda huzur ve rahatlık diledikleri gibi, öldüklerinde de rahat edecekleri bir barak veya ev olmasını temenni etmişlerdir. Bu bağlamda, mezar ziyareti, sadece ölümlerin hatırlanması değil, aynı zamanda onların ruhlarının huzura ermesi için bir fırsat olarak görülmüştür.¹¹

Mezarlıkların kutsallığı, aynı zamanda bu mekânlara yapılan ziyaretlerin belirli bir adaba uygun olarak gerçekleştirilmesini gerektirir. Ziyaretçiler, atalarının ruhlarının incitilmemesi için mezarlıklarda gürültü yapmamalı, şarkı söylememeli, mezarların üzerine basmamalı ve yüksek sesle konuşmamalıdır.¹² Mezarlık adabının bu kadar titizlikle korunması, Kırgızların dini inançlarının ve toplumsal değerlerinin bir yansımasıdır. Ayrıca, mezarın etrafına güzel kokulu çiçekler ve selvi boylu ağaçların dikilmesi gerektiği inancı da ölüye gösterilen saygının ve ona duyulan manevi bağın bir göstergesidir.¹³

Bu kutsal kabul edilen mezarların bir kısmı, üzerinde yapılar bulunan türbeler veya camilerle donatılmışken, diğerleri ise yalnızca sade taşlarla çevrilmiş, açık mezar şeklinde olabilir. Her iki tür de bireylerin dini inançlarını ifade ettikleri, dua ettikleri ve manevi olarak bağ kurdukları mekânlar olarak işlev görmektedir. Yapılı mezarlar,

⁷ Eroğlu, "Kutsal Mekan Ve Ziyaret Fenomeni", 76.

⁸ Nebi Bozkurt, "Mezarlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-520.

⁹ Z. Bektonov- Nanaev, *Manas Destanı S. Karallev ve S. Orozbekov'un 1948 Yılında Hazırladığı Karasez Varyantı Üzerine* (Bişkek: BookHause, 2003), 1/65.

¹⁰ İsmail Kadırov, *Makal-Lakap Nuska Sözdör* (Kırgızistan: Ala-Too, 2012), 8.

¹¹ Talip Moldo, *Kırgız Tarihi Uruuculuk Kuruluşu Türlü Salttar* (Bişkek: Ala-Too, 1991), 65.

¹² Muhlisohan Rustamova, "Orta Asya'da Erken İslami Dönem Mezar Taşları", *ANASAY* 21 (2022), 101.

¹³ Birirtilmiş Emgek, *Ulusal Fikir Kırgız Felsefesinde* (Bişkek: Kut-Ber, ts.), 16.

genellikle bu kişilerin manevi değerlerinin ve toplumsal rollerinin simgesel birer temsilcisi olurken, yapısal olarak basit olanlar ise doğrudan doğa ile iç içe geçmiş, daha sade ve doğayla özdeşleşmiş bir kutsallık anlayışını yansıtmaktadır.¹⁴ Bu tür mekanlar, ziyaretçilerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda manevi bir arayış içerisinde oldukları yerlerdir ve halk inançları çerçevesinde derin bir anlam taşır.

Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan "türbe" kelimesi, evliyalara ait hem basit hem de abidevi mezarları ifade etmek için kullanılır. Genellikle, türbe, ölülerin gömüldüğü yerde, kabrin üzerine inşa edilen yapıyı belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Türklerin dini kültür tarihi bağlamında türbe kavramı, oldukça eski dönemlere kadar uzanır. Orhun Kitabelerinde ise ziyaret amacıyla gidilen türbeler "bark" (Üy-cai) adıyla anılmaktadır. "Ev" (Üy) ve "bark" (Cai) terimlerinin birlikte kullanımı hem türbelerin kutsallığını hem de bu mekânların, ulu kişilerin yattığı manevi yerler olduğunu vurgular. Burada "bark" (Cai), ziyaret edilen türbelerin kutsal kabul edilen yerler olduğunu ifade ederken, "ev" (Üy) ise aile üyelerinin yaşadığı mekânların kutsiyetini simgeler.¹⁵ Makam türbeleri, büyük saygı duyulan ve mübarek kabul edilen kişilere atfedilen manevi ikametgâhlardır. Bu tür türbelerde, bir mezarın varlığı, onların kutsal kabul edilip ziyaret edilmesi için bir engel teşkil etmez. Önemli olan, bu tür mekanların halk arasında manevi bir değer taşıması ve bireylerin inançsal olarak bu mekânlara yönelmesidir.¹⁶ Dolayısıyla, türbelerin fiziksel yapıları ya da mezarlarının varlığı, onların kutsal kabul edilip edilmemesi konusunda belirleyici faktörlerden biri değildir. Bu tür yerler, halkın manevi ihtiyaçlarına cevap veren, dini inançlarla iç içe geçmiş ve toplumsal bağları güçlendiren kutsal mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Ziyaret yerleri ve bu yerlerde yatan ya da yattıklarına inanılan mübarek kişilerin çoğu hakkında tarihsel bilgiler sınırlıdır. Çoğu zaman, bu kişilerle ilgili bilgilerin büyük bir kısmı efsane ve menkıbelerden oluşur ve bu hikayeler, bu kişilerin gerçek hayatlarına dair bilgileri aşarak onların şahsiyetlerini efsanevi bir hale dönüştürür. Bazı ziyaret yerleri, sadece kutsal kabul edilmelerinin ötesinde, tarihi, efsanevi ve menkıbevi herhangi bir bilgiye sahip olmamakta ve bu tür yerler daha çok Kırgızlar'da eren (Uluu Kişi), evliya (Olia) ve dede (Ata) olarak adlandırılır. Genellikle düz arazilerde veya mezarlıklar içinde yer alırlar.¹⁷

Bu tür adlandırmalar, başlangıçta Kırgızlar'da milli efsane kahramanlarına ve dini büyüklerine verilen unvanlar olarak ortaya çıkmıştır. Türkçe'de "dede" sözcüğü, "baba, dede, çet, ihtiyar, amca, dayı" gibi anlamlarda kullanılır ve Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarında halka yol gösteren, deneyimli ve bilgili kişilere yönelik kullanılan "ata" ve "baba" kavramlarıyla benzer bir anlam taşır. Bu bağlamda, Kırgızlar'da birçok ziyaret yeri "dede" (Çon-Ata) sözcüğüyle anılmaktadır.¹⁸ "Yatır"

¹⁴ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 24.

¹⁵ Eroğlu, "Kutsal Mekan ve Ziyaret Fenomeni", 75-76.

¹⁶ Rustamova, "Orta Asya'da Erken İslami Dönem Mezar Taşları", 22.

¹⁷ Akmataliev, *Kırgızdın Köönörbos Döölöttörü*, 23.

¹⁸ Moldo, *Kırgız Tarihi Uruuculuk Kuruluşu Türlü Salttar*, 13.

kavramı ise, tabiatüstü gücü olduğuna ve insanlara yardım ettiğine inanılan saygın ölülerin mezarlarını ifade eder. Kırgızların İslamlaşmasında, kahramanlıkları, kerametleri ve faziletleriyle öne çıkmış, toplumun gönlünde yer etmiş kahramanlar, veliler, erenler ve diğer kutsal kabul edilen kişilerin mezarları da ziyaret edilir. Ayrıca, tarikat büyüklerinin, şeyhlerin, velîlerin, dervişlerin ya da tarikatta belirli bir mertebeye ulaşmış muteber kişilerin yattığı yerler, “tekke” (türbe) adıyla bilinir ve ziyaret edilir. Bu bağlamda, “tekke” terimi de ziyaret edilen ve kutsal kabul edilen mezarları ifade etmek için kullanılır.¹⁹ Bu tür yerler, yalnızca dini birer ibadet alanı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerlerin pekiştiği manevi merkezlerdir.

1. 2. Ağaçlar

Ağaç, estetik güzelliği, sunduğu sayısız fayda ve yaşamın çeşitli safhalarını sembolize etmesi nedeniyle, dinler ve kültürler tarafından derin bir anlam yüklenen önemli bir doğa unsurudur. Ağaç, yalnızca fiziksel varlığı ile değil, aynı zamanda ruhsal ve manevi boyutlarıyla da önem kazanır. Birçok inanç sisteminde, ağaca hayatın ötesinde bir ruh, güç ve kudret atfedilir. Bu inançlar, ağaca aşırı saygı gösterilmesi ve ona kutsiyet yüklenmesiyle pekişir. Dolayısıyla, ağaçlar, sadece doğal bir varlık olmaktan öte, halkların manevi dünyasında derin bir anlam taşır ve evrenle kurulan spiritüel bir bağın simgesi haline gelir. Bu bağlamda, ağacın kutsal sayılması, çeşitli ritüel ve dini uygulamalarla güçlendirilmiş, kültürler arasında yaygın bir inanç halini almıştır.²⁰

Farklı din ve kültürlerde ağaç, çok çeşitli anlamlar taşır ve kutsiyetle ilişkilendirilir. Örneğin, Batı kültüründe “bilgi ağacı”, doğrudan insanın bilgiye erişimini simgelerken, diğer kültürlerde “hayat ağacı” ve “kozmetik ağaç” gibi kavramlarla da karşımıza çıkar. Bu kavramlar, ağacın doğadaki merkezi rolünü ve evrenin düzenine olan katkısını vurgular. Ayrıca, “göksel ağaç” olarak tanımlanan semboller de, ağaçların gökyüzü ile bağlantılı olarak tanrısal ya da kutsal bir öge taşıdığına dair inançları yansıtır.²¹

Ağaçlar, bu bağlamda sadece fiziksel bir varlık olmanın ötesine geçer. Onlar, insanın manevi dünyasıyla derin bağlar kuran, evrenin sırlarını ve yaşamın özünü taşıyan kutsal varlıklara dönüşür. Bu inançlar, farklı coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde ağaçların insanlar için yalnızca yaşam kaynağı değil, aynı zamanda ruhsal bir yol gösterici, koruyucu ve bağlayıcı bir öge olduğunu ortaya koyar.

Göktürkler ve Uygurlar, tarihsel süreçte Ötüken ormanlarını sadece coğrafi bir alan olarak değil, aynı zamanda kutsal kabul ettikleri bir mekân olarak saygı ile izlemişlerdir. Ötüken, bu halklar için, doğanın özünü ve evrenin dengelerini

¹⁹ Rustamova, “Orta Asya’da Erken İslami Dönem Mezar Taşları”, 101.

²⁰ Hikmet Tanyu, “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/456.

²¹ Yıldırım, *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*, 137-141.

simgeleyen manevi bir merkez olmuştur.²² Bu ormanlar, yalnızca bir doğal kaynak değil, aynı zamanda ruhani bir bağın kurulduğu kutsal bir alan olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde, Altaylar arasında da kayın ağacına duyulan derin saygı, kutsal kabul edilen bir inanç sisteminin parçası olarak dikkat çeker. Bu ağaçlar, sadece fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda ritüel ve dini törenlerde önemli bir rol üstlenmiş. Altay halkı kurban ayinlerini kayın ağaçlarının gölgesinde gerçekleştirerek, bu kutsal varlığın manevi gücünden faydalanmaya çalışmıştır.²³

Özbekistan'ın Semerkand civarında yer alan "Çoban Ata" tepesi gibi kutsal kabul edilen mekânlarda, dini törenlerden sonra ağaçlara bez bağlama geleneği yaygın bir inanç halini almıştır. Ağaçlar, halk arasında manevi güç taşıyan ve dileklerin yerine gelmesi için dua edilen varlıklar olarak kabul edilmiştir. Fergana bölgesine yakın yerlerde, çocuk sahibi olmayı arzulayan kadınlar "Evliya Tirek" ya da "Evliya Kavak" adı verilen ağaçların altında dua ederek, bu ağaçlara paçavra bağlamışlardır. Bu gelenek, ağaçların kutsallığına duyulan inancın bir yansıması olup, doğanın insan yaşamıyla iç içe geçtiği manevi bir ritüelin parçasıdır.²⁴

Başkurtlar arasında ardıç ağacı, Kazan Türkleri arasında ise kayın ağacı kutsal sayılmış ve bu ağaçların her biri, toplumsal yaşamda özel bir yer edinmiştir. Bu ağaçlar, halkın manevi dünyasında önemli bir yer tutarak, doğa ile kurulan derin bağın simgesi olmuştur. Kırgızlar ve Kazaklar ise özellikle kırlarda tek başına yetişen ağaca ayrı bir saygı göstermiş, bu ağaçları "iye" (Eesi) ya da "izi" (Egesi) adı verilen ruhlara sahip olarak kabul etmişlerdir.²⁵

Tamga Taş ağacı, Issık Gölü'nün güney doğusunda bulunmaktadır. Bu ağaca ziyarete gelenler bez ve çaput bağladıktan sonra, ağaca doğru dönerek dilek ve temennilerin kabul olması için dua ederler. Yöre halkı tarafından bu ağacın, derdi olanlara derman olduğuna inanılır.²⁶ Özellikle, çocuğu olmayan aileler buraya gelerek, ağacın yanında bulunan yatın toprağından ve burada Eren Suyu'ndan biraz aldıktan sonra dileklerinin yazılı olduğu bir bez parçasını bu ağaca asmaktadır. Yatırdan aldığı toprağı ve ağaçtan kopardığı yaprağı altına gömer. Kaynaktan aldığı suyu da karıkocalar, yedi gün boyunca içerler. Bu uygulama sonucunda çocuk sahibi olunacağına inanılır. Karıkoca arasındaki geçimsizliklerin çaresini de burada arayanların olduğu da bilinmektedir. İyi bir geçiminin olması inancıyla, bu ağaçtan koparılan bir çift yaprak birbiri üzerine konularak iyice delik deşik edilir. Sonra birbirine sarılarak geçimsiz olan ailenin evinin kapı eşiğine konulur. Ayrıca yaramaz çocukların

²² Hamza Karaoğlu, "Ruhla İlgili İnanışlar", ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2020), 374.

²³ Durmuş Arık, "Uğur ve Uğursuzluk", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2000), 335.

²⁴ Hikmet Tanyu, *Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma* (Ankara: AÜİF Dergisi, ts.), 20/132-136.

²⁵ Akmatiev, *Kırgızdın Köönörbos Döölöttörü*, 11.

²⁶ Arık, "Uğur ve Uğursuzluk", 332.

uslanması amacıyla çocuklar buraya getirilerek ağacın etrafında yedi kez döndürülür ve arkasına bakmadan ve hiç konuşmadan eve götürülürler.²⁷

1. 3. Taşlar

Taş, tabiatta sarsılmazlığın ve gücün bir ifadesi olarak düşünülmektedir. İnsanlar, taşta yalnızca fiziksel görünümünden dolayı değil, aynı zamanda onun içinde kutsal bir gücün var olduğuna inandıkları için saygı göstermektedirler. Bu inanç, taşın manevi bir anlam taşıdığına ve doğa ile insanlar arasındaki ruhsal bağları simgelediğine işaret eder. Taş, birçok kültürde hem doğanın kudretini hem de evrensel bir gücü yansıtan bir sembol olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, taşlar, toplumların dini ve kültürel inançlarında önemli bir yer tutar ve genellikle kutsal sayılır.²⁸ Taşın kutsallık kazanması, onun kutsal olanla olan ilişkisi aracılığıyla mümkün olur. Bu süreç, kutsalın keşfi, ifşası ve tezahürü ile gerçekleşir. Taş, dini bir fenomen olarak, çeşitli anlamlar yüklenen bir nesne haline gelir. Hem insanların güç buldukları hem de bereketin simgesi olarak kabul edilen taş, aynı zamanda tedavi amaçlı kullanılan bir araç olarak da işlev görür. Bunun yanı sıra, taş, Tanrı'nın öfkesini yansıtan bir sembol ve insanların cezalandırılması biçiminde de temsil edilebilir.²⁹ Bu çok katmanlı anlamlar, taşın kültürel ve dini bağlamdaki kutsallığını pekiştirir, böylece taş, halkların inanç sistemlerinde önemli bir yer edinir.

Tarihin en erken dönemlerinden itibaren insanlar, taş parçalarına ve bazı durumlarda kaya parçalarına, doğal yapılarından farklı olarak dinsel bir saygı göstermiş ve bu nesnelerin bir şeyi temsil ettiğine inanmışlardır. Taşın veya kaya parçasının kutsallığı, kendi varlığından değil, bir başka varlık ya da olayla ilişkilendirilerek anlam kazanmıştır. Bu bağlamda, insanlar taş ve kaya gibi doğal nesneleri, ruhsal eylemlerin araçları, ölümlerini ve kendilerini kurtarmaya yönelik enerji merkezleri olarak kullanmışlardır.³⁰

Taşlar ve kayalar, kutsallığın açığa çıkmasıyla birlikte dinsel ayinlerin merkezini oluşturur. Bu ayinler, insanlar aracılığıyla gerçekleştirilen bazı özel ritüellerle icra edilir. Bu ritüeller arasında hastalıkların şifası, çocuk sahibi olabilme ve ürünlere bereket getirme gibi maddi istekler yer almaktadır.³¹ Buradaki amaç, taşların içerisinde bulunduğu inanılan ata ruhlarının gücü sayesinde dileklerin yerine geleceği inancıdır. Dünyanın çeşitli topluluklarında, genç evliler evliliklerini bereketli kılmak için kutsal kabul edilen taşlar üzerinde yürürler. Başka bir taş inancında ise işlerinin açılmasını isteyen tüccarlar, taşlara yağ sürerek bu enerjiden

²⁷ Kemal Polat, "Modern Çağda Yaşayan Hurafeler", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2000), 455.

²⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenoloji* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011), 15.

²⁹ Taşpınar, İsmail, *Dinler Tarih ve Sembolizm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016), 21.

³⁰ Münir Yıldırım, "Tabiat Kültürleri", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2020), 243.

³¹ Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini İnancı* (Altınordu Yayınları, 2017), 6.

faydalanmayı umarlar.³² Bu tür ritüeller, taşların manevi gücüne duyulan inançla birlikte, toplumların ruhsal ve maddi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik uygulamalardır.

Taş ve kaya inancının en yaygın rastlandığı topluluklardan biri şüphesiz Kırgızlardır. Kırgızlar'da, "yada" (Kudret taşı) taşı, özellikle yağmur yağdırmak için kullanılan en önemli nesnelerden biriydi. Ayrıca Kırgızlar, kutsal taşlar için "kutlu kaya" (Kudret) "yağmur taşı" (Camgır taşı) ve "kutsal kaya" gibi adlar kullanmışlardır. Bu taşların, insanları koruduğuna, Kırgız ilinin kurulmasına yardımcı olduğuna inanılmaktaydı.³³ Kırgızlar'daki kutsal taş ve kutlu kaya anlayışı, aynı zamanda milli birliğin sembolü olarak kabul edilmekte ve türeyiş efsanesinin merkezini teşkil etmektedir. Bu inançlar, taşların manevi gücüne duyulan saygının bir yansıması olarak, toplumun kültürel ve dini kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, "Manas Dağı" gibi kutsal kabul edilen yerlerdeki taşlar, Manas Destanı'nda adı geçen kahramanların veya önemli figürlerin ruhlarıyla ilişkilendirilir.³⁴

Tabiatı yer alan taşlar ve kayalar, bazı kültürlerde Tanrı'nın öfkesinin bir aracı olarak algılanmıştır. Taş, Tanrı'nın emirlerine karşı gelme, zalim bir hükümdar ya da yoldan sapmış toplumlar için cezalandırıcı bir nesne olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Tanrı özellikle sonraki nesillerin ders çıkarmaları için taşla öfkesini göstermiştir. Bu inanç, birçok din ve halk kültüründe farklı örneklerle kendini gösterir.³⁵

1. 5. Dağ, Mağara ve Benzer Yapılar

Dağlar, tabiatın kuvvet merkezleri olarak kabul edilen ve yüceliğin sembolü olan unsurlar arasında önemli bir yer tutar. Bu inanç, özellikle arkaik dönemlerden itibaren çeşitli dinlerde kendini göstermiştir. Dağlar, genellikle Tanrıların makamı veya Tanrı'ya en yakın mekânlar olarak kabul edilmiştir. Dağların yüceliği ve heybeti, onlara kutsiyet atfedilmesinin en belirgin nedenlerindendir. Örneğin, bazı dağlar, fiziksel görünüşleri ve büyüklükleri nedeniyle Tanrı adlarıyla anılır. Dağların kutsallığı, birçok kültürde benzer şekilde yüceltilmiştir. Japonya'da Fuji Dağı, Hindistan'da Himalaya Dağları, Yunanistan'da Olympus Dağı ve Filistin'de Sion Dağı gibi örnekler, dağların Tanrı ile ilişkilendirilen kutsal mekanlar olarak kabul edilmesinin yaygın birer örneğidir.³⁶

Kırgız kültüründe, dağlar genellikle Tanrı'nın yüceliğini simgeleyen adlarla anılmaktadır. Ala-Too ve Altay gibi kutsal dağ isimleri bu inancın bir yansımasıdır. Kırgız efsanelerinde dağlar, insanların sahip olduğu niteliklerle donatılmış,

³² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının izleri* (Ankara: Ötüken Yayınları, 1995), 8.

³³ Eminali Mambetkızı, "İrim-cırım, Kaada Saltar", *Kırgız Tuusu* (1997), 23.

³⁴ İnan Abdulkadir, *Manas Destanı* (İstanbul: MEB Yayınevi, 1992), 49.

³⁵ Yıldırım, "Tabiat Kültürleri", 244.

³⁶ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenoloji*, 19.

konusabilen, duyabilen ve hatta evlenip çocuk sahibi olabilen ruhani varlıklar olarak tasvir edilmektedir.³⁷ Bu efsaneler, dağların manevi anlamını ve kutsallığını pekiştiren bir işlev görmektedir. Süleyman Dağı, özellikle Orta Asya'nın ve Türk halklarının inançlarında önemli bir yer tutan kutsal bir dağdır. Türkler arasında, özellikle de Orta Asya'da, Süleyman Dağı'na ilişkin pek çok efsane ve halk inancı bulunmaktadır. Dağın adı, İslam'ın önemli figürlerinden olan Peygamber Süleyman'a (a.s.) atfedilmiştir. Bu dağ, tarih boyunca kutsal kabul edilen ve pek çok dini ritüel ile bağdaştırılan bir mekân olarak kabul edilmiştir.³⁸

Süleyman Dağı, bazı kaynaklara göre hem İslam hem de diğer yerel inançlarda kutsal kabul edilen bir dağdır ve aynı zamanda bu dağda peygamberlerin veya kutsal şahsiyetlerin izlerinin bulunduğu inanılır. Özellikle Türk halkının, dağlara, taşlara ve doğal unsurlara duyduğu saygı, Süleyman Dağı'nda da kendini göstermektedir. İslam'da ve halk inançlarında dağlar, Tanrı'nın yeryüzündeki işaretleri ve kutsal alanlar olarak görülür. Bu dağ hem manevi hem de fiziksel anlamda yüksek bir yer olarak, Türkler ve diğer Orta Asya halkları için kutsallığı simgeleyen bir mekandır.

Bazı rivayetlere göre, Süleyman Dağı'nın etrafında kutsal kabul edilen türbeler, mezar yerleri ve dini yapılar yer alır. Bu tür yerler, halk arasında ziyaret edilen ve dilekleri için dua edilen yerlerdir. Ayrıca, Süleyman Dağı, her toplumda dağın gücüne, yüksekliğine ve bazen peygamberlerle ilişkilendirilmesine dayalı olarak, bir tür manevi yücelik taşır. Bu, dağların hem fiziksel hem de dini anlamda ne kadar değerli olduğunun bir göstergesidir.³⁹

2. Ziyaret Mekânlarına Ait İnanış ve Uygulamalar

Kutsal yerler, insanlık tarihinin derinliklerinden günümüze kadar gelen, büyük bir manevi ve kültürel öneme sahip alanlardır. Bu yerler, genellikle dinlerin doğuşu, yayılışı ve evrimiyle yakından ilişkilidir. Kutsal kitaplarda bahsedilen, peygamberlerin yaşadığı veya mucizelerin gerçekleştiği bu mekânlar, inananlar için bir tür hac yeri olabilir. Aynı zamanda, farklı dinlerden insanları bir araya getirerek, ortak bir manevi deneyim yaşamalarını sağlar. Kutsal yerlere yapılan ziyaretler, sadece dini bir ibadet değil, aynı zamanda bir manevi arayışın ve içsel bir dönüşümün ifadesidir. İnançlarını güçlendirmek isteyenler, bu kutsal mekânlarda dua eder, ibadetlerini yerine getirir ve ruhsal bir deneyim yaşarlar. Bu ziyaretler aynı zamanda, tarihi ve kültürel mirası keşfetmek isteyenler için de büyük bir öneme sahiptir. Kutsal yerler, farklı kültürleri, farklı gelenekleri, farklı inançları anlama ve değerlendirme fırsatı sunar.⁴⁰

Ziyaret mekânlarına gelen ziyaretçi, burada namaz kılmak, yatır veya türbenin etrafını üç ya da yedi kere dönmek, türbe duvarlarına taş yapıştırmak, taşları üst üste

³⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 58.

³⁸ Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 32.

³⁹ Moldo, *Kırgız Tarihi Uruuculuk Kuruluşu Türlü Salttar*, 24.

⁴⁰ Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, 39.

dizmek, yatırın başında mum yakmak, birkaç saat uyumak, dua etmek, tespih çekmek, ağaca bir şey bağlamak gibi ritüelleri yapmaktadırlar. Ziyaretçiler bu kutsal mekânlarda çaput bağlamak, lokma dağıtmak, yazma bağlamak gibi gelenekleri yaşatmanın yanında küçükbaş bir hayvan keserek yemek yapmakta ve diğer ziyaretçilere ikram etmektedirler.⁴¹ Kırgız halk inançlarında ziyaret yerinin toprağı, taşı, ağaçları, seccade ve kilimleri de kutsal kabul edilmektedir. İnsanlar, buradan alınan toprağı üzerlerinde ya da araçlarında taşıdıklarında kendilerini gelecek her türlü kaza ve belalardan koruyacağı, yatırın üzerine yatırılan çocukların iyileşeceği, hasta hayvanların üç ya da yedi kere yatırın etrafında döndürülmesi ile hastalıklarından kurtulacakları kabul etmektedirler.⁴² Kutsal mekânlardan alınan taşların, dileklerin gerçekleşmesinin ardından tekrar getirilip yerine konulması gerektiğine, aksi halde oranın tarafından çarpılacağına inanılmaktadır.⁴³ Kutsal mekâna giden ziyaretçiler abdestsiz ve kötü niyetli olurlarsa dileklerinin kabul olmayacağı, bununla kalmayıp cezalandırılacakları ve hatta taşla döndürülecekleri düşünülmektedirler.

2. 1. Hastalıktan Şifa Bulmak, Bitkisel Tedaviler, Dini İnancın Gücü

Şifa arayışı, tarih boyunca insanların bedensel, zihinsel ve ruhsal iyilik hali için çeşitli yöntemlere başvurduğu bir konudur. Bu yöntemler genellikle geleneksel Şamanist ve İslam kültürlerine dayanır. Kırgızistan'ın geleneksel Şamanist inançlarına göre, hastalıklar ruhsal ve doğaüstü sebeplerden kaynaklanır. Bu nedenle, şamanlar hastaların ruhlarıyla iletişim kurarak onları iyileştirmeye çalışır. Şamanistlik ritüeller ve dualar, hastalıkları tedavi etmek için kullanılır.⁴⁴

Kırgızistan'daki şifalı yerlerle ilişkili olarak, halk inanışları çerçevesinde uygulanan çeşitli geleneksel şifa yöntemleri de oldukça yaygındır. Bu yöntemler, doğa ile iç içe bir sağlık anlayışını benimser ve genellikle doğal kaynaklar, ritüeller ve manevi öğeler etrafında şekillenir. Bu tür uygulamalar hem fiziksel hem de ruhsal iyileşmeyi hedefleyen pratikler olup, Kırgız halkının kültürel ve dini inançlarıyla derin bir bağ kurar.

a) *Doğal Kaynaklar ve Şifalı Sular*: Kırgız halkı, şifalı sulardan, özellikle kaplıca sularından tedavi amacıyla geniş bir şekilde yararlanmaktadır. Issık Gölü ve Suyek Kaplıcaları gibi bölgelerde, halk, şifalı suyun romatizma, cilt hastalıkları ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları üzerinde iyileştirici etkiler sağladığına inanır. Suyun içinde yıkanma, kaplıca sularına girme ve sıcak suyla banyo yapma gibi uygulamalar, bu hastalıkların tedavisinde yaygın olarak kullanılır.⁴⁵

⁴¹ Mambetkızı, "İrim-cırım,Kaada Saltar", 6-8.

⁴² Gündüz Şinasi, *Mitoloji ile İnanç* (Samsun: Etüt yayınları, 1998), 261.

⁴³ Kalafat, *Doğu Anadolu,da Eski Türk İnanışlarının izleri*, 44-49.

⁴⁴ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Türkay Oğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1994), 25-27.

⁴⁵ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 5.

b) *Bitkisel Tedavi ve Doğal İlaçlar*: Kırgızistan'ın doğasında bulunan şifalı bitkiler de halk tıbbında önemli bir yer tutar. Örneğin, *kuşburnu, yaban mersini, nane gibi bitkiler*, çay olarak tüketilir veya doğrudan vücuda uygulanarak tedavi amaçlı kullanılır. Kırgız halkı, bu bitkilerin bağışıklık sistemini güçlendirdiğine, sindirim sistemini düzenlediğine ve genel sağlık üzerinde olumlu etkiler sağladığına inanır. Ayrıca, bazı bitkilerin bedensel ağrıları hafiflettiği ve sinirsel hastalıkları iyileştirdiği düşünülür.⁴⁶

c) *Şifacılar ve Geleneksel İyileştiriciler*: Kırgız toplumunda, geleneksel şifacılar veya baksılar, halk tıbbının önemli bir parçasıdır. Bu şifacılar, dua ve ritüel uygulamalarının yanı sıra, doğal tedavi yöntemleriyle de hastalıkları iyileştirme konusunda uzmanlaşmış kişilerdir. Baksılar, bazen bedensel hastalıkları tedavi etmek amacıyla özel şifalı yağlar kullanabilir veya beden üzerindeki enerji akışını dengelemek için masaj ve diğer terapötik teknikler uygulayabilirler. Ayrıca, hastaların kötü ruhlardan arınması amacıyla yapılan ruhsal temizlik ve kötü enerjileri uzaklaştırma uygulamaları da yaygındır.⁴⁷

d) *Büyüler ve Koruyucu Ritüeller*: Bazı durumlarda, Kırgız halkı, hastalıkları veya kötü enerjiyi uzaklaştırmak amacıyla koruyucu büyüler veya ritüeller de gerçekleştirir. Büyü yapmak, şeytanları veya kötü ruhları uzaklaştırmak için kullanılan geleneksel bir yöntemdir. Bu tür uygulamalar, genellikle bir şaman veya baksı tarafından yapılır ve çoğunlukla bedensel hastalıkların ya da manevi sıkıntıların nedeni olarak görülen kötü enerjilerin temizlenmesine yönelik çalışmalardır.⁴⁸

Kırgızistan'daki şifalı yerler, halk inanışlarıyla şekillenen bir sağlık anlayışının önemli bir parçasıdır. Bu mekanlar ve bunlarla ilişkili uygulamalar, doğal kaynaklar, ritüeller, bitkisel tedavi yöntemleri ve manevi uygulamalar gibi çok yönlü şifa arayışlarını içerir. Bu uygulamalar, Kırgız halkının doğaya, kutsal alanlara ve manevi değerlere dayalı sağlık inançlarının güçlü bir yansımasıdır.

2. 2. Kısmet Açtırmak

Kısmet açtırma inancı, genellikle kişinin yaşamında daha iyi şans, fırsatlar veya mutluluk elde etmek için başvurduğu bir uygulamadır. Bu inancıya göre, belirli ritüeller veya dualar aracılığıyla kişinin kısmeti açılır ve hayatta daha olumlu gelişmeler yaşanması sağlanır.⁴⁹ Kısmet açtırma uygulamaları genellikle kültürel veya dini inançlara dayanır ve farklı toplumlarda farklılık gösterebilir. Örneğin, bazı toplumlarda kısmet açtırma için belirli dualar edilirken, bazılarında belirli nesneler kullanılır veya belirli zaman dilimleri tercih edilir. Ancak, kısmet açtırma gibi uygulamaların etkisi bilimsel olarak kanıtlanmamıştır. Bu nedenle, bu tür uygulamaların kişinin yaşamında gerçek bir etkisi olup olmadığı konusunda kesin bir

⁴⁶ Cazgül Camangulova, *Tın Kırgız* (Oş: Dilazık Basma Üyü, 2019), 33.

⁴⁷ İnan, *Eski Türk Dini İnancı*, 6.

⁴⁸ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının izleri*, 54.

⁴⁹ İsmet Eşmeli, *Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Gecekitaplığı, 2015), 109.

yargıya varmak mümkün değildir. Kişisel inanç ve kültürel uygulamalar açısından önemli olabilirler, ancak bu tür uygulamaların sonuçları konusunda her zaman dikkatli olmak önemlidir.⁵⁰

Kırgız kültüründe kismet açtırma, genellikle çeşitli geleneksel uygulamalar ve inançlarla ilişkilendirilen önemli bir konudur. Kırgızlar arasında kismet açtırmak için çeşitli ritüeller ve uygulamalar bulunabilir. Bunlar arasında dua etmek, kurban kesmek, özel dualar okumak, tılsımlı nesneler kullanmak veya belirli yerlere ziyaretlerde bulunmak gibi uygulamalar yer alabilir.⁵¹ Kırgız kültüründe kismet açtırmak genellikle hayatın farklı alanlarında daha iyi şans ve başarı elde etmek amacıyla yapılır. Örneğin, iş, evlilik, sağlık veya genel olarak mutluluğa yönelik olarak kismet açtırma uygulamaları yapılabilir.

Genç kız evlenme yaşına geldiği halde, isteyen yoksa evde kalacak gibi bir korkusu varsa, Oş şehrindeki Süleyman taşına gider ve “Bahtım açılsın” diye o taşın üzerine çıkıp aşağıya doğru kayar. Böyle yapınca geç kızın kismetinin açılacağına inanılmaktadır. Oş şehrinin yakınında yer alan Süleyman Dağı hem İslam inancında hem de yerel Şamanist inançlarda kutsal kabul edilir. Dağın eteklerinde bulunan Süleyman Dağı mağarası, ziyaretçiler tarafından dini ritüeller için kullanılır.⁵²

Kismet açtırmak için diğer bir uygulama da genç kızın eşarbını ya da elbisesini alıp kutsal sayılan akarsuya atmasıdır. Akarsuyun suyu ne kadar çok olursa o kadar çabuk kismetin çıkacağına inanılır. Bunun için civardaki en büyük akarsuya gidilir.⁵³

2. 3. Dilekte Bulunmak

Halk inançlarında dilekte bulunmak, çeşitli kültürlerde yaygın olan bir uygulamadır. Bu uygulama, insanların dileklerini gerçekleştirmek veya olumlu sonuçlar elde etmek amacıyla doğaüstü güçlere başvurulmasını içerir. Dilekler genellikle belirli ritüeller veya adaklar eşliğinde yapılır. Halk inançlarına göre, doğaüstü varlıklar veya tanrılar, insanların dileklerini duyar ve onlara yardım eder.⁵⁴ Halk inançlarında dilekte bulunma genellikle doğa olaylarıyla, tarım veya sağlık gibi yaşamsal konularla ilgilidir. Örneğin, yağmur yağması için yağmur duası yapmak, bereketli bir hasat için tarım tanrılarına adak sunmak, sağlık için şifalı sulara gitmek gibi uygulamalar bu kapsamdadır. Dileklerin gerçekleşmesi için kullanılan yöntemler, coğrafyaya, kültüre ve inanışlara göre değişiklik gösterir. Örneğin, bazı kültürlerde dilek ağaçlarına kurdele bağlamak, dilek taşlarına dokunmak veya dua etmek gibi uygulamalar yaygındır. Bu ritüeller, insanların dileklerini ifade etmelerine ve umutlarını korumalarına yardımcı olur. Halk inançlarında dilekte bulunma, insanların güçlü bir inanç duygusuyla, doğanın ve evrenin güçlerine olan saygılarını ve bağlılıklarını ifade etmelerini sağlar. Bu uygulamalar, toplumların kültürel

⁵⁰ Eminali Mambetkızı, “Kızga Kırk Üyden Tıyiu”, *Kırgızlar Gazetesi* (ts.), 53-54.

⁵¹ Karaoğlu, “Ruhla İlgili İnanışlar”, 144.

⁵² Mambetkızı, “Kızga Kırk Üyden Tıyiu”, 66.

⁵³ Eşmeli, *Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*, 63.

⁵⁴ Yıldırım, “Tabiat Kültürleri”, 341.

mirasının önemli bir parçasıdır ve insanların kendilerini doğaüstü güçlere bağlı hissetmelerine yardımcı olur.⁵⁵

Kırgız kültüründe dilekte bulunmak, geleneksel ve önemli bir uygulamadır. Kırgızlar, doğa, ruhlar ve evrenin güçleriyle etkileşimde bulunarak dileklerini gerçekleştirmeyi amaçlarlar. Kırgızların dileklerini yerine getirme inancı, onların yaşamlarının birçok yönünü etkiler ve geleneksel törenlerde de kendini gösterir. Kırgızistan'da, insanlar genellikle doğaüstü güçlerden veya ruhlardan doğrudan dilekte bulunurlar. Bu dilekler, genellikle yaşamın çeşitli alanlarıyla ilgilidir, örneğin bereketli bir hasat, sağlık, mutluluk veya başarı gibi konuları kapsar. Dilekler genellikle belirli ritüeller veya adaklar eşliğinde yapılır. Kırgız kültüründe dilekte bulunma genellikle Şamanizm ile bağlantılıdır. Şamanlar, doğaüstü güçlerle iletişim kurabilen ve toplumda önemli bir role sahip olan kişilerdir. Şamanlar, dileklerin gerçekleşmesine yardımcı olmak için ritüeller düzenler ve insanlara rehberlik ederler.⁵⁶ Kırgızların dilekleri genellikle doğa ile iç içe olan yaşamlarını yansıtır. Bu nedenle, doğa olayları, dağlar, nehirler gibi doğal unsurlar dileklerin merkezinde yer alabilir. Kırgızistan'ın göçebe kültürüne dayanan yaşam tarzı, insanların doğayla olan bağlarını güçlendirir ve doğanın güçlerine saygı duymalarını sağlar. Sonuç olarak, Kırgız kültüründe dilekte bulunmak, geleneksel inanç sistemlerine dayalı derin kökleri olan bir uygulamadır. Bu uygulama, Kırgızların doğayla, evrenle ve ruhlarla olan ilişkisini ifade etmelerine ve yaşamlarını şekillendirmelerine yardımcı olur.⁵⁷

2. 4. Adak Sunmak

Adak, genellikle dini bir taahhüt veya niyetin yerine getirilmesi amacıyla yapılan bir adanma veya kurban etme eylemidir. İslam dini için önemli bir kavram olan adak, başta Kur'an olmak üzere İslami kaynaklarda da yer alır. Ancak adak kavramı sadece İslam'a özgü değildir. Diğer dinlerde de benzer kavramlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Adak kavramı, bir kişinin Allah'a veya başka bir ilahi varlığa bir şeyi adaması veya bağışlaması anlamına gelir. Bu şey maddi bir değer olabileceği gibi, manevi bir taahhüt de olabilir.⁵⁸ Adaklar genellikle kişinin bir dileğinin gerçekleşmesi veya bir nimete kavuşması üzerine yapılır. Adaklar genellikle belirli bir süre veya koşula bağlı olarak yapılır. Örneğin, bir kişi bir dileğinin gerçekleşmesi halinde belirlediği bir miktar parayı hayır işlerine bağışlama sözü vermişse, bu adak kabul edilirse adadığı miktarı bağışlamakla yükümlü olur. Adaklar kişinin kendi isteğiyle yapacağı bir taahhüt olduğu için, dini bir önemi ve bağlayıcılığı vardır. Ancak adakların yapılma şekli ve içeriği dinler ve kültürler arasında farklılık gösterebilir. Bu nedenle adak konusu, bir din veya kültürün inanç ve uygulamalarını

⁵⁵ Polat, "Modern Çağda Yaşayan Hurafeler", 442.

⁵⁶ Ali Osman Kurt, "Dinlerde Kutsal Zaman", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2020), 154.

⁵⁷ Orhan Nadir Büyükalaca, Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 56.

⁵⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Halk İnanışlarına Giriş", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2000), 39.

anlamak için önemli bir konudur. Adaklar, genellikle kişisel bir niyetin veya dileğin gerçekleşmesi için Allah'a veya bir ilahi varlığa taahhüt olarak yapılır.⁵⁹ Bu taahhüt, maddi veya manevi bir değer taşıyabilir.

Adaklar, bir dileğin gerçekleşmesi durumunda yerine getirilir ve genellikle bu gerçekleşme sonrasında adanmış olan mal veya hizmet ilgili kuruma veya kişiye sunulur. Bu, adanmış olanın gerçekleşmesi ve taahhüdün yerine getirilmesi için yapılan bir ibadet şeklidir. Adaklar, genellikle bir niyetle bağlantılı olarak yapılır. Örneğin, bir kişi hastalığı için şifa bulmayı dilerse ve bu dileği gerçekleşirse, şükür niyetiyle adakta bulunabilir. Adaklar, kişisel bir niyetin yanı sıra, toplumsal veya dini bir niyeti de ifade edebilir. Örneğin, bir kişi veya topluluk, toplumsal bir fayda sağlamak amacıyla bir adakta bulunabilir. Adaklar, birçok din ve kültürde farklı şekillerde uygulanabilir. Her ne kadar adaklar genellikle dinî bağlamda kullanılsa da bazı kültürel uygulamalarda da adaklar yapılmaktadır. Bu nedenle, adaklar konusu dinler ve kültürler arasındaki etkileşimi ve farklılıkları anlamak için önemlidir.⁶⁰

Kırgız kültüründe, adak sunma derin köklere sahip eski bir gelenektir ve genellikle özel dileklerin gerçekleşmesi veya teşekkür amacıyla yapılır. Bu gelenek, Kırgızistan'ın tarihinde önemli bir yer tutar ve hala birçok insan tarafından sürdürülmektedir. Adak sunma ritüeli genellikle bir dini lider veya bilge kişi tarafından yönetilir. Adak sunma işlemi, genellikle belirli bir mekânda ve belirli bir zaman diliminde gerçekleşir. Kişi, dileklerini veya teşekkürlerini ifade ederken genellikle belirli dualar veya sözler söyler. Adak sunmanın amacı, dileklerin veya teşekkürlerin yerine getirilmesine katkıda bulunacağına inanılan bir tür bağışta bulunmaktır. Bu bağışlar genellikle para, yiyecek veya diğer değerli eşyalar olabilir. Adak sunmanın ardından, kişi dileklerinin gerçekleşmesini umar veya tanrılara teşekkür eder. Kırgızistan'da adak sunma geleneği, genellikle özel günlerde veya belirli olaylar sırasında gerçekleşir. Örneğin, bir kişinin hastalığı iyileşirse veya bereketli bir hasat elde edilirse, adak sunmak adet haline gelmiştir. Bu adetler, genellikle aile büyükleri veya toplum liderleri tarafından korunur ve nesilden nesile aktarılır. Adak sunma geleneği, Kırgız kültürünün önemli bir parçasıdır ve toplumun birlik ve dayanışmasını güçlendirmeye yardımcı olur. Ayrıca, adak sunmanın kişinin ruhuna katkıda bulunduğuna inanılır ve bu nedenle hala birçok kişi tarafından değer verilen bir gelenektir.⁶¹

Kırgız toplumunda, ölmüş insanların ruhlarına karşı hürmet gösterirler. Çünkü inanışa göre öldükten sonra dahi ataların ruhlarının yaşadığına, gelenek ve göreneklerinin koruyucuları olarak manevi varlıkların yeryüzünde kalarak toplumla ilişkilerini devam ettirdiğine inanırlar. Yani ölen birinin adının unutulması, adı unutilan ölüyü kızdıracak, aileye şanssızlık getirecek bu da çeşitli zorluk ve felaketlere

⁵⁹ Ali İsra Güngör, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, 2020), 386.

⁶⁰ Bakı Adam, "Dua, Rukye, Havas İlmi, Tılsım ve Büyü", *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık- Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker, ts.), 287.

⁶¹ Büyükalaca, Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi, 26-25.

sebeup olacak, bu inanışa göre mistik güçlerle dolu olduğu kabul edilen bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla onları anmak yoluyla işlerin yoluna konulmasını sağlamak mümkündür.⁶²

Adak sunmak çocukların daha sıhhatli, daha saadetli olmaları için, yeni ev yapılırsa veya yeni araba alınırsa şükür için kurban kesmek de ve bunun sonucunda kazasız belasız bir şekilde mutlu bir hayat süreceğine inanılmaktadır. Kırgızların hayırlı bir işin başlangıcında veya yaratıcıya şükretmek amacıyla kutsal sayılan mekânlara gidip kurban kesmeleri adet olmuştur. Bir gencin iş sahibi olması, yeni bir iş yerinin açılması, yeni ev yapılması, çocuk sahibi olmak gibi durumlarda yüce yaratıcıya olan şükür borcunun edası için adak sunma alışkanlık haline getirilmiştir. Herhangi bir aile sevinçlerini bir adak kurbanı kesmekle yüce yaratıcıya olan şükürlerini yerine getirmeyi tercih etmektedirler.

SONUÇ

Sonuç olarak, ziyaret fenomeni, Kırgızistan'da sadece dini inançların bir ifadesi değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Kırgız halkı, geleneksel dini inançlarla harmanlanmış İslamî öğretiler çerçevesinde, halkın ruhsal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan mekanları kutsal kabul etmekte ve buralarda manevi huzur aramaktadır. Ziyaret yerleri, bireylerin toplumsal bağlarını güçlendirmelerine, kültürel kimliklerini pekiştirmelerine ve tarihsel deneyimlerini yaşatmalarına olanak sağlamaktadır. Kırgızistan'daki ziyaret yerlerinin işlevi yalnızca manevi değil, aynı zamanda sosyal bir birleştirici rol üstlenmektedir. Yerel halk, bu mekanları sağlık arayışıyla olduğu kadar, toplumsal dayanışma, umut ve psikolojik rahatlama adına da kullanmaktadır. Bu yerler, İslam ile birleşmiş Şamanist inançların etkisiyle, halkın kolektif bilincinde derin izler bırakmakta ve bireylerin manevi arayışlarını doyurmasına olanak sağlamaktadır.

Kırgız halkı, geleneksel inançlarını, İslam'ın öğretileriyle birleştirerek bir kültürel sentez oluşturmuş, bu sentez sayesinde hem eski inançları hem de modern hayatı dengede tutmayı başarmıştır. Bu süreçte, dini ve kültürel öğelerin sürekli değişen toplumsal yapıyla uyumlu hale gelmesi, ziyaret yerlerinin toplumsal işlevlerini de güçlendirmiştir. Ziyaret yerlerine olan ilgi, özellikle sosyo-ekonomik düzey, cinsiyet ve yaş gibi demografik faktörlere göre değişkenlik gösterebilir. Kırgızistan'da, özellikle orta yaş üstü kadınlar ve daha düşük sosyo-ekonomik statüye sahip bireyler, bu mekanları manevi ve sağlık amaçlı ziyaret etmektedirler. Bu eğilim, kadınların dini ve kültürel değerlerle kurdukları ilişkilerin, toplumsal rolleriyle sıkı bir bağ içerisinde şekillendiğini gösterir. Ancak bu mekanlar, yalnızca belirli bir toplumsal sınıfa hitap etmekle kalmaz, aynı zamanda şehirleşme ve toplumsal değişimle birlikte, farklı kesimlerden gelen ziyaretçileri de kendine çeker.

⁶² Karaoğlu, "Ruhla İlgili İnanışlar", 370.

Kırgızistan'daki ziyaret yerlerinin artan popüleritesi, kültürel miras ve manevi değerlerin toplumsal bağlamda daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Ziyaret yerlerine olan ilgi, iç turizmin gelişmesi, kitle iletişim araçlarının etkisi ve modernleşmenin etkisiyle daha da artmıştır. Bu da kutsal mekanların sadece dini anlam taşımanın ötesinde, toplumsal dayanışmayı, kültürel kimlik oluşturmayı ve kolektif bilinci pekiştirmeyi sağlayan kritik alanlar olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Kırgızistan'daki ziyaret yerleri, halkın dini, kültürel ve toplumsal hayatının önemli bir parçasıdır ve zamanla gelişen sosyo-ekonomik, kültürel ve dini dinamiklere paralel olarak şekillenmiştir. Bu mekanlar, yalnızca bireysel şifa ve manevi huzur arayışı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin güçlendiği, kültürel mirasın aktarıldığı ve sosyal dayanışmanın pekiştirildiği önemli merkezlerdir. Bu anlamda, ziyaret fenomeni, Kırgız toplumunun kültürel kimliğinin ve sosyal yapısının önemli bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir, İnan. *Manas destanı*. İstanbul: MEB yayınevi, 1. Basım, 1992.
- Adam, Bakı. "Dua,Rükye,Havas İlmi,Tilsim ve Büyü". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, ts.
- Akmataliev, Amantur. *Kırgızdın Köönörbos Döölöttörü*. Bişkek: Şam Basması, 2000.
- Arık, Durmuş. "Uğur ve Uğursuzluk". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2000.
- Bektonov, Z - Nanaev. *Manas Destanı S. Karallev ve S. Orozbekov'un 1948 Yılında Hazırladığı Karasez Varyantı Üzerine*. Bişkek: BookHause, 20. Basım, 2003.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları, 1982.
- Birirtilmiş Emgek. *Ulusal Fikir Kırgız Felsefesinde*. Bişkek: Kut-Ber, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Mezarlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/su#1>
- Büyükalaca, Orhan Nadir. *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Camangulova, Cazgül. *Tın Kırgız*. Oş: Dilazık Basma Üyü, 11. Basım, 2019.
- Challaye, Felicien. *Dinler Tarihi*. çev. Samih Türkay oğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 3. Basım, 1994.
- Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Halk İnanışlarına Giriş". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2000.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Kutsal Mekan Ve Ziyaret Fenomeni". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2000.
- Eşmeli, İsmet. *Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Gecekitaplığı, 1. Basım, 2015.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Güngör, Ali İsra. "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2020.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini İnanıcı*. Altınordu Yayınları, 2017.
- Kadırov, İsmail. *Makal-Lakap Nуска Sözdör*. Kırgızistan: Ala-Too, 2012.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu,da Eski Türk İnanışlarının izleri*. Ankara: Ötüken Yayınları, 2. Basım, 1995.
- Karaoğlu, Hamza. "Ruhla İlgili İnanışlar". ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2020.
- Kurt, Ali Osman. "Dinlerde Kutsal Zaman". *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2020.
- Küçük, Mehmet Alparslan. *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dinî Mekânlar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- Mambetkızı, Eminali. "İrim-cırım,Kaada Saltar". *Kırfız Tuusu* (1997), 6-8.
- Mambetkızı, Eminali. "Kızga Kırk Üyden Tıyiu". *Kırgızlar Gazetesi* (ts.).

Moldo, Talip. *Kırgız Tarihi Uruuculuk Kuruluşu Türlü Salttar*. Bişkek: Ala-Too, 1991.

Munir, Yıldırım. *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*. Adana: Karahan Kitabevi, ts.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.

Polat, Kemal. “Modern Çağda Yaşayam Hurafeler”. *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2000.

Rustamova, Muhlisohan. “Orta Asya’da Erken İslami Dönem Mezar Taşları”. *ANASAY* 21 (2022), 259-306.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Din Fenomenoloji*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.

Soltonoyev, Belek. *Kızıl Kırgız Tarihi*. Bişkek: Kırgızdar, 1993.

Şinasi, Gündüz. *Mitoloji ile İnanç*. Samsun: Etüt yayınları, 1. Basım, 1998.

Tanyu, Hikmet. “Ağaç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi*. 1/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/su#1>

Tanyu, Hikmet. *Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Maniyeti Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara: AÜİF Dergisi, ts.

Taşpınar, İsmail. *Dinler Tarih ve Sembolizm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016.

Yıldırım, Münir. “Tabiat Kültleri”. *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2020.